

ДУХОВНІ ЦІННОСТІ ЯК СКЛАДОВА СТАНОВЛЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ

Досліджуються особливості формування духовних та громадянських цінностей в Україні на сучасному етапі. Виводяться основні критерії, формотворчі основи, зміст нових духовних орієнтирів суспільства.

Ключові слова: демократія, духовні цінності, громадянське суспільство, український контекст.

Уся історія людства – це проблема постійного вибору. І чим більше ускладнювалися суспільні відносини, їх якісні видозміни та розвиток, тим інтенсивніше змінювались і сам характер, умови, зміст вибору. Визначальним символом, що обумовлює подібну динаміку людської активності, є система цінностей. Можна узагальнено констатувати, що цінності схеми у будь-який час і будь-якій моделі суспільства були свого роду тією синхронною основою, що, по-перше, визначала певну межу досягнутого людством рівня розвитку, що “відкладалося” в адекватних алгоритмах вартісних узагальнень; по-друге, окреслювала перспективні можливості розвитку соціальної, політичної, духовної, економічної та інших систем, виступаючи свого роду параметрами (векторами) поступу; по-третє, слугувала своєрідною системою критеріїв гуманістичного спрямування самого розвитку.

Таким чином, система цінностей є тим фактором, що дає можливість характеризувати рівень розвитку (історичний, цивілізаційний, культурний, соціальний, політичний, духовний тощо) суспільства загалом, потенційні можливості його прогресування, стан сформованості суспільно-політичних ідеалів.

Уся історія людства – це також пошуки людиною причин: причин як самих себе, так і світу цього і всіх його явищ. Глибина й ефективність цих пошуків залежні від рівня свідомості як окремих народів, так і всього людства загалом. Чим глибше людина проникала в сенс свого буття й оточуючого світу, тим більше вона починала розуміти факт існування першопричин. Формування цінностей тісно пов’язане з неперервним пошуком людиною детермінантних основ свого існування і свого роду, культивуванням, “відсіюванням” і збереженням як се-

лекціонуванням найбільш культурно та цивілізаційно значимих основ життя, а також визнається самими історичними фазами розвитку людської свідомості. Виходячи із запропонованого В.Лапіном поняття, що “цінності” – ... узагальнене уявлення людей про мету і норми своєї поведінки, які втілюють історичний досвід і концентровано відображають сенс культури окремого етносу і всього людства загалом” [5, с.5], можемо погодитися, що цінності – це мета і норми поведінки, але можна зробити висновок, що вони себе не вичерпують. Адже коли ми досліджуємо такі складні сфери людського життя, як політику, економіку, духовність, особливо в сучасних умовах, станах її існування, ми все частіше маємо справу з феноменами “інформація”, “інтуїція” тощо, що вказують на існування цінностей політичного, духовного, економічного характеру не обов’язково в їх поведінковій формі та змісті.

Отож надалі спробуємо обґрунтувати те, що проблема цінностей як на рівні особи, так і на рівні суспільства тісно пов’язана, можна сказати, обумовлена пошуком і, відповідно, уявленням людини, народу стосовно причини буття, причин прогресування як духовних, так і практичних умов життя, відповідно до предмета нашого дослідження, екстремовавши ці пошуки на проблему визнання духовних цінностей як основи становлення громадянського суспільства.

Проблема цінностей – це проблема життєвих орієнтирів людини, соціуму, народу, вибору теми політичних, моральних та інших пріоритетів, підстав і засад свого буття. Тому ціннісний (аксіологічний) є одним із найпродуктивніших принципів пізнання народу, його минулого і теперішнього, його матеріальної і духовної культур. Система цінностей народу, як дзеркало,

відбиває ступінь його духовного багатства, місце і роль у світовому прогресі, ступінь цивілізованості.

На думку багатьох дослідників, які займаються вивченням природи цінностей та їх різновидів, стан аксіології бажає кращого, особливо з огляду на значення цінностей серед інших соціальних феноменів. Наприклад, Д.Леонтьєв, який досліджував сучасний стан аксіології, стверджує: “У науках, які мають справу з ціннісною проблематикою, поняття цінності не займає місце, яке хоча б приблизно відповідало його реальній значимості” [6, с.12].

На думку відомого сучасного філософа А.Івіна: “Під цінністю розуміється будь-який предмет будь-якого інтересу, бажання, устремління і т. д.” [4, с.12]. Схоже, такої думки дотримуються автори “Робочої книги соціолога”, які стверджують: “Соціальною цінністю може бути будь-який об’єкт (матеріальний чи ідеальний) у випадку, якщо він слугує фокусом устремління, бажанням груп чи окремих осіб, розглядається як важлива умова існування” [9, с.15].

Виходячи з цього, в ролі цінностей можуть виступати будь-які предмети, будь-які речі (як матеріальні, так і соціальні за своїм субстратом).

Інше бачення поняття у В.Супруна: “Цінності це є стійке переконання в тому, що певний тип поведінки (дій) більш значимий (бажаний) в існуючому типі культури чи в культурному контининумі. Цінності існують у соціальній свідомості й інтерналізуються індивідом...” [10, с.162].

Н.Смелзер убачає в цінностях “переконання відносно цілей, які поділяються в суспільстві, до яких людина повинна прагнути, і основних їх засобів досягнення (термінальні, інструментальні цінності)” [7, с.18]. Таким чином, з огляду на подані на розгляд підходи можна зробити висновок про існування двох трактувань феномена цінностей. Перший доводить, що в якості цінностей виступають різноманітні предмети, будь-які речі (як матеріальні, так і соціальні за своїм субстратом), тобто цінності перш за все як щось іманентне.

Другий підхід (В.Ленін, Н.Смелзер) акцентує увагу на цінностях як явищі трансцендентного характеру, що притаманне перш за все внутрішньому світові людини – прояв її психіки: погляди, уявлення, переконання.

Непростий, трагічний шлях розвитку України відбився не лише на матеріальному та

соціально-політичному становищі нашого народу, але й на духовній культурі. Уже сьогодні важко заперечити і не можна визначити, що Україна в період кінця XVI – початку XVIII ст. переживала свою, хоча й дуже коротку епоху Відродження. М.Грушевський вважає, що ця епоха тривала в 1580–1610 рр., і називає її культурно-національним відродженням [1, с.232].

І саме цей період пов’язаний з досить інтенсивним формуванням цінностей гуманізму (в межах власної “ретрансляції” етичних релігійних принципів у світське життя, у владні відносини чи сприйняття нових ідей з уже буржуазної Європи). Саме гуманістичні ідеї сформували основну на довгі часи ціннісну ідею національного визволення.

Подібні ідеї громадського гуманізму знаходимо вже у творах діячів Острозького культурно-громадського гуманізму, насамперед Г.Смотрицького, Х.Євневича, М.Пешковського, Л.Зизанія, Д.Наливайка та інших відомих подвижників культурно-національного відродження.

У межах такої доктрини осмислення ідеї і цінності свободи формуються державницькі ідеали на ґрунті становлення етнічної чи національної самосвідомості. Лише в XIX ст. ці попередньо окреслені ідеали артикулюються в глибоко осмислюючу систему. Таку первинну, артикуляційну дію щодо цінностей здійснюють видатні духовники української нації: Т.Шевченко, М.Драгоманов, М.Костомаров.

Нація, державність, свобода, справедливість, традиція, культура, релігія, демократія – ось ті системи, визначальні політично-культурологічні цінності, що систематично утвердилися у XIX сторіччі.

Для М.Грушевського цінності, що лежать в основі інституалізації, не є суто матеріальними. Демократичні права і свободи. “ідеї національної згоди й гармонії”, почуття тих великих моральних вартостей, які має здійснити Україна у своєму житті, щоб внести їх у життя людства, повинні бути провідною ідеєю, яка мусить запанувати над розумом, чуттям і уявою громадянства ..., щоб воно стало його релігією. його найвищим добром [14, с.159].

Так само М.Грушевський виводить у своїй концепції історії значення основних цінностей, в яких своєрідно переплелися духовні і матеріально-субстратні начала людського життя – “землі і волі” як чинників “соціально-політичної інституалізації”. А тому, на його дум-

ку, основні підвалини українського життя – це ідея боротьби “за землю і волю” [2, с.34].

Проблема осягнення ціннісних визначень політичного, соціального, культурного буття хвилювала і примушувала весь час до себе повертатися і великого українського гуманіста І.Франка. Започатковуючою основою для нього стає така цінність, як “національний ідеал”.

У трактуванні І.Франка “національний ідеал” – це всезагальний багатогранний духовний феномен, який впливає з буття народу і всебічно охоплює це буття у всіх його проявах та вимірах у духовно мисленому визначенні, що постає перед суспільством як вірогідна, теоретично вмотивована перспектива його розвитку.

“Національний ідеал”, за І.Франком, – то могутня духовна сила в боротьбі народу за свободу, справедливість. “Без далекодучих і ясних ідей, – відзначає І.Франко, – немає нині ані писателя, ані, тим менше, доброго політика, – а таких провідних ідей у першій ліпшій хвилі на дорозі не знайдеш, – вони мусять бути витворені життям, викормлені сердечною кров’ю народу, вони є його найдорожчою і найсвятішою скарбницею” [12, с.219].

Щодо ідеалу української національної державності, то він має глибокі коріння у княжій добі, у всенародній національно-визвольній боротьбі українського народу часів Хмельниччини, він зафіксований у народній творчості, художній літературі (Шевченків образ “своєї хати”, в якій “своя правда, сила і воля”). Але цей ідеал виступав у формі мрії, сподівання, віри. Коли ж спочатку ХХ ст. з’явилися умови для його реалізації, то з романтичної мрії він перетворюється на програмну вимогу “самостійної України” з боку учасників українського визвольного руху. Ідея національної державності стає для них пріоритетною в системі ціннісних орієнтацій [3, с.19].

Стратегічний курс нашого суспільства на духовне відродження актуалізує саму проблему духовності як феномена культури. Традиційно духовність вважалася сферою релігійного світосприйняття, яке єднає з Богом, як релігійне

почуття. Християнство розвернуло в діаметрально протилежному напрямку світ попередніх цінностей, принесло зі собою нові життєві орієнтири [8, с.150]. Людина починає виділяти себе з навколишньої природи, звільняється від погляду на себе як на річ серед інших речей природи, відкриває власну духовну суть і на неї переносить увагу. Вона починає усвідомлювати свій духовний світ як дещо їй одній належне і як те, що відрізняє її від інших.

Водночас релігія може справляти неоднозначний вплив на спрямованість й інтенсивність будь-яких політичних процесів у державі: з одного боку, надавати гостроти проблемам, з іншого, – навпаки, зменшувати їх соціальну напруженість, роз’єднувати або ж об’єднувати людей у боротьбі за владу, за ідею, суспільну цінність тощо [11, с.66].

Україна як християнська держава відповідно до своєї історії могла б, будуючи громадянське суспільство, базувати освітню концепцію громадянства на засадах християнських чеснот, оскільки християнські ідеали – найближчі для світогляду і ментальності українця, у них чи не найпослідовніше відображені ідеї добра, терпимості, що зведені в ранг найвищих людських цінностей [13, с.401].

Для демократичних держав, яким притаманне розвинуте громадянське суспільство, найголовнішою цінністю є особистість, права людини, особистісна самореалізація, політичні свободи тощо. У сучасній Україні головною передумовою становлення громадянського суспільства слід вважати формування людини нового типу, визначальними характеристиками якої є такі духовно-ціннісні орієнтації, як свідомість, чесність, толерантність, людяність, дисциплінованість, здатність до духовно-патріотичних переживань. Саме такі якості особистості покликані створити фундаментальні засади громадянського суспільства, які забезпечать вільний розвиток асоціативного життя, децентралізацію державної влади, безконфліктне розв’язання суспільно-політичних проблем.

1. Грушевський М.С. Культурно-національний рух на Україні. – К.: Наукова думка, 1990. – 248 с.

2. Грушевський М. Українська партія соціалістів-революціонерів та її завдання. – К., 1920.

3. Духовні цінності українського народу. – К. – Івано-Франківськ: Плай, 1993.

4. Івин А. Основание логики оценок. – М., 1983.

5. Лапин Н. Модернизация базовых ценностей // Социологические исследования. – 1996. – №5.

6. Леонтьев Д. Ценность как междисциплинарное понятие // Вопросы философии. – 1996. – №4.

7. Леонтьев Д. Ценность как междисциплинарное понятие // Вопросы философии. – 1996.

8. Макарий Египетский. Духовные беседы. – М., 1994.

9. Рабочая книга социолога. – М., 1983.

10. Супрун В. Ценности и социальная динамика // Наука и ценности. – Новосибирск, 1987.

11. Стадніченко О. Релігія. Місце в побудові громадянського суспільства // Віче. – 2004. – №12.

12. Франко І. Наш погляд на польське питання // Збірник творів у 50-ти томах. – К., 1986. – Т.45.

13. Філінчук Г. Громадянське суспільство: освіта, етнокультура, етнополітика. – Чернівці: Зелена Буковина, 2002.

14. ЦДІА України у м. Львові. – Ф. 401 4т. Ок. 1, спр.48 (редакція журналу "Літературно-науковий вісник". Статті, рецензії, огляди та ін. наукові праці Грушевського з філософії, соціології та естетики, а також джерелознавства).

V. KLYMONCHUK

SPIRITUAL VALUES AS A PART OF DEVELOPING OF THE CIVIL SOCIETY IN UKRAINE

The peculiarities of the formation of the spiritual and public values in modern Ukraine are analyzed. The main basikal points and the contents of the new spiritual values of the society are shown.

Key words: *democracy spiritual values civil society ukrainian context.*

УДК 323.1+165.12

ББК 66.05

Оксана Терешкун

ПОЛІТИЧНА СВІДОМІСТЬ НАЦІЇ І ЕТНІЧНА САМОІДЕНТИФІКАЦІЯ

У статті досліджується складний і суперечливий процес формування політичної свідомості сучасного українського суспільства, окремі соціальні групи якого самоідентифікуються за етнокультурним і громадянсько-державним критеріями. Останній, на наш погляд, є основою становлення нової політичної самосвідомості нації.

Ключові слова: *політична свідомість, етнічна самоідентифікація, політична нація, українське суспільство, етнокультурні критерії.*

Період становлення сучасної української нації збігається з набуттям рівних політичних прав усіх етнічних спільнот, які юридично стали громадянами України. Так склалося, що побудова незалежної української держави певною мірою поставила перед науковцями проблему співвідношення національної свідомості та етнічної самоідентифікації. Радянська доба не знала, по суті, національного життя в його певному обсягу, воно не вирізнялося національним обличчям і політичною національною свідомістю. Нації, які перебували у складі СРСР, були значною мірою інтернаціоналізовані та ідеологізовані атеїстичним світоглядом. Представники різних соціальних верств українського етнічного організму, як і інші, не самовизначилися політично як нації, легко й швидко асимілювалися. Соціальним різновидом культурно-мовної асиміляції є так зване російськомовне населення східного й південного регіонів України.

Цей поділ українського народу набув політичного забарвлення під час виборчої кампанії.

Політичний дискурс про статус української й російської мов визначився новим смислом і певною мірою через публічні обіцянки деяких кандидатів на пост Президента України, що легітиміє систему російського культурно-мовного домінування. Політичні настрої корінного українського етносу збурилися від того, що Росія може знову панувати в Україні. Російськомовне населення східного регіону може скласти реальну опозицію національному рухові України до цілковитої незалежності від Сходу й Заходу. Політична проблема зміцнення національної державності України впливає саме з цього останнього моменту. Як бачимо, існує проблема подальшої культурно-мовної асиміляції частини українського населення. Визначити й дослідити цю проблему – важливе завдання політологів.

Пізніше чи раніше вирішення проблеми формування національної політичної свідомості українського народу стане гострим перед державою, політичними партіями. У ході пошуків